

A Critical Analysis of the Translation of *Aṭbāgh al-Dhahab* With Introducing a Newly-discovered Old Translation of it and Comparing it With the Edited Text

Milad Bigdeloo*

Hussein Mollanazar**

Abstract

Sharaf al-Din Shafrava was a well-known scholar and writer of the 6th century AH/12th century CE. One of his works is entitled *Aṭbāgh al-Dhahab fī mavā'iz va al-Khoṭab*, in which Shafrava imitated Zamakhshari's style in *Aṭvāgh al-Dhahab*. There exists an ancient Persian translation of this book edited critically by Rabi'-Niyā and Valimanish and published by Library, Museum and Document Center of Iran Parliament in 1391SH/2012CE. The present article aimed at analysing this translation critically. To achieve this aim, the printed text (1389SH/2010 & 1391SH/2012) was compared with the base manuscript of the edition and also with the Arabic original (1309AH/1891CE & 1329AH/1911CE). The comparisons showed that the edited text suffered from several errors, omissions and additions (by the editors), and attempt was made to correct such errors and detect all the instances of omission and addition. The second aim was introducing an ancient and newly-discovered manuscript of this translation and comparing the text of which with the edited text. The findings showed that this manuscript has more equivalents of Persian origin, and is, in some passages, different from the previous ones. Due to the mentioned deficiencies and shortcomings and discovery of the said manuscript, re-editing the text seems necessary.

* PhD Student of Translation Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author),
Bigdeloo.milad@gmail.com

** Associate Professor of English Language Translation, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran,
Mollanazar@atu.ac.ir

Date received: 28/03/2023, Date of acceptance: 21/07/2023

Keywords: Sharaf al-Din Shafrava, Translation of *Aṭbāgh al-Dhahab*, Ancient Translations, Persian Translation.

Sharaf al-Din Shafrava is a Ḥanafī scholar and poet of the 6th century AH from Shafrava family. He composed many pieces of poetry, eight thousand verses of which have survived to date. The forms taken used by him are as various as *Qasida*, *Molamma* (poems composed in two languages), *Rubāʿī* (a poem consisted of four lines). *Aṭbāgh al-Dhahab* (Golden Chains) is another work of his which includes one hundred pieces concerning advice, which was inspired by one of Jār-Allāh Zamakhshari's books called *Aṭvāgh al-Dhahab* (Rabīʿ-Niyā, 1389SH, p. 50). There is an ancient translation of this book, whose translator remains unknown. The method adopted in this translation is word-for-word, in which the Persian equivalent of each and every word is written right under it. In other words, for every Arabic word, a Persian equivalent is chosen by the translator. In this way, it is apparent that the translator's attempt was to "translate Arabic words and phrases faithfully." (Minovi, 1345SH, p. II). The aforementioned edition was done by Abd al-Hamid Rabīʿ-niyā (1389SH) first as his MA thesis. In his introduction, Shafrava's life and aim of writing *Aṭbāgh* are briefly explained. Also, the stylistic sameness of this book and Zamakhshari's is mentioned by him. Next, stylistic and linguistic features of the translation including less-frequent words and compounds as well as those lexical items undergone linguistic changes are introduced. In this edition, following manuscripts were used:

- Ms. No. 7038, Library, Museum and Document Center of Parliament, dated 728 AH;
- Ms. No. 252 Jim, Library of Faculty of Theology, Tehran University, dated 1096 SH (Rabīʿ-Niyā, 1389SH, pp. 33-34).

This edition was later published by the publication of Library, Museum and Document Center of Parliament in 1391SH.

This edition is not free from deficiencies and shortcomings. The present study is aimed at studying such cases and also providing the correct forms. Another aim is to introduce an ancient, newly-found manuscript of this translation and compare it with the published version.

The corpus of this study comprises the following books:

79 Abstract

- *Translation of Aṭbāgh al-Dhahab fī Mavā'iz va-l Khotab*, done by an unknown translator, edited by Abd al-Hamid Rabi'-Niya & Vali Ali-Manish. Tehran: Library, Museum and Document Center of Parliament.

- Rabiniyā, A. (1389SH), *Introduction and editing translation of Aṭbāgh al-Dhahab fī Mavā'iz va-l Khotab*, Master's Thesis, Tehran University, Faculty of Literature & Humanities.

- Al-Maqrībi-e Isfahāni, Sh. (1309AH). *Aṭbāgh al-Dhahab*. Beirut: Maṭba'at al-Adabiyya.

- Al-Maqrībi-e Isfahāni, Sh. (1329AH/1911BC). *Aṭbāgh al-Dhahab*. Egypt: Maṭba'at al-Ṣa'āda.

- The Ms. chosen as the base text in the edition: Ms. No. 7038, Library, Museum and Document Center of Parliament, dated 728 AH.

- The newly-found Ms. of the translation: Ms. No. 1238, Central library and documents center of University of Tehran.

To conduct this study, first, the base manuscript of the edition (Ms. No. 7038) was downloaded from the website of Library, Museum and Document Center of Parliament. Also, the new-found manuscript (No. 1238) was downloaded from the online library of University of Tehran. In the next step, a minute and thorough comparison was made between Ms. No. 7038 and the edited text. Several comparisons were also made between the aforementioned books of the corpus in order to pinpoint the errors, additions and omissions of the edited text. Later, Ms. No. 1238 was compared to the edited text. The results of these comparisons were categorized into several parts: additions, omissions and those cases which needed emendation.

The aim of the study was to critically analyze the edited text of the Persian translation of *Aṭbāgh al-Dhahab* as well as introduce a newly-found manuscript of the translation. The results show that there are numerous editorial errors and shortcomings in the studied edited version. These errors may be categorized into the following sub-categories: (1) words added by the editor(s); (2) omitted passages, which are available in the base manuscript; (3) passages in the original Arabic version omitted either in the published bilingual text, or in the base manuscript; (4) editorial errors and cases of misreading in the edited text. The other aim was to introduce the new manuscript and compare it with the published text. The results show that the text of the new manuscript differs from the previous ones. The Persian equivalents of the new text seem to be more than that of the edited version. Also, some of the Persian counterparts in the new text

are different from those of the published text. In addition, the newly-found manuscript retains passages that are deleted in previous manuscripts.

Bibliography

The Noble Qur'ān

- Adib Natanzi, H. (592AH), *Dastur-al Loqah* [manuscript], Central library and documents center of University of Tehran, Microfilm No. 4296. [in Persian]
- Alam-al-Hodā, A. (1398SH). *Tanzih-ol 'Anbiya' va-l 'A'emma, Alayhim e-Salām*, Researched by M. Mahrizi & H. Ahmadi. Mashhad: Astane Quds-e Razavi. [in Persian]
- Beyhaqi, A., *Tāj al-Masādir* [manuscript], Central library and documents center of University of Tehran, Microfilm No. 2344. [in Persian]
- Borjian, H. (1394SH). *A Treasury of Iranian Dialects (Isfahan Province 2)*. Tehran: The Academy of Persian Language and Literature. [in Persian]
- Dahhār, Gh. (1349SH), *Dastūr al-Ixvān*, Edited by S. N. 'Asadollāhi, Tehran: Bonyad-e Farhang-e Iran. [in Persian]
- Deyhim, G. (1384SH), *Patois of Qasrān: A Survey and Glossary*, Tehran: Academy of Persian Language and Literature. [in Persian]
- 'Esmā'ili, E. (1374SH). *A Parthial edition of Sharaf al-Din Shafrava's Dīwān*, Master's thesis, Tehran University, Faculty of Literature & Humanities. [in Persian]
- Farahvashi, B. (1381SH), *Persian-Pahlavi Dictionary*, Tehran: Tehran University. [in Persian]
- Dictionary of Masāderu'l-Loghat*, (1377SH/1998BC), Edited by A. Jowaini, Tehran: Tehran University. [in Persian]
- Hassan-doust, M. (1389SH), *A Comparative-Thematic Dictionary of the New Iranian Languages and Dialects*, Tehran: Academy of Persian Language and Literature. [in Persian]
- Hassan-doust, M. (1393SH), *An Etymological Dictionary of the Persian Language*, Tehran: Academy of Persian Language and Literature. [in Persian]
- Homayoun, H. (1383SH), *The Jewish Dialect of Yazd (An Iranian Dialect)*, Tehran: Institute for Humanities & Cultural Studies. [in Persian]
- Jokār, N. (1373SH), *Critique of & Research in al-Sahifat al-'Azrā'*, Together with the Edited Text, Doctoral Thesis, Tehran University, Faculty of Literature & Humanities. [in Persian]
- Jowhari, E. (1397SH), *Al-Sorāh men al-Sehāh, Sorāh-o-Loghat Lexicon by Jamāl Gharshi*, Correction, Translation & Addenda by M. H. Heydarian, Tehran: Society for the Appreciation of Cultural Works and Dignitaries. [in Persian]
- Jurjāni, M. (1360SH), *Tarjumān al-Qur'ān: Arabic Persian-Persian Arabic Dictionary*, Edited by S. M. Dabīrsiyāghī, Tehran: Enteshārāt-e Bonyād-e Qur'ān. [in Persian]

81 Abstract

- Karamainī, A. (1385SH/2006BC), *Takmilat al-Asnāf: A Dictionary of Classical Arabic-Persian*, Edited by A. Ravaghī in Collaboration with Z. Azimi, Tehran: Society for the Appreciation of Cultural Works and Dignitaries. [in Persian]
- Kia, S. (1390SH), *A Dictionary of 67 Iranian Dialects*, Tehran: Institute for Humanities & Cultural Studies. [in Persian]
- Kitāb-e Nahj-ol-Balāqa: With a Persian Translation of the 5th/6th Century AH (1385SH), Edited by A. Jowaini, Tehran: Tehran University. [in Persian]
- Kordi Neyshābūri, Y., *Al-Bulqa* [manuscript], Central library and documents center of University of Tehran, Micro-film No. 3433. [in Persian]
- Kordi Neyshābūri, Y., *Al-Bulqa* [manuscript], Library, Museum and Document Center of Parliament, Manuscript No. 535/1S. [in Persian]
- Kordi Neyshābūri, Y., *Al-Muhadhab* [manuscript], Library, Museum and Document Center of Parliament, Manuscript No. 535/2S. [in Persian]
- Maghāmāt-e Hariri, Persian Translation* (1365SH), Edited by A. Ravaghi, Tehran: Mo'assese-ye Farhangi-e Shahid Muhammad-e Ravaghi. [in Persian]
- Al-Maqribi-e Isfahāni, Sh. (1309AH). *Itbāgh al-Zahab*. Beirut: Matba'at al-Adabiyya. [in Persian]
- Al-Maqribi-e Isfahāni, Sh. (1329AH/1911BC). *Itbāgh al-Zahab*. Egypt: Matba'at al-Sa'āda. [in Persian]
- Maydāni, A. (1345), *Al-Sāmi fi-l 'Asāmi*, Tehran: Bonyād Farhang-e Irān. [in Persian]
- Maydāni, S. (1377SH), *Al-Osmā fi-l 'Asmā'*, Edited by J. O. Najaf-ābādi, Tehran: Osve. [in Persian]
- Minovi, M. (1345SH), [Introduction]. In: Sūr'ābādi, *Tafsīr-e Qur'ān-e Karīm* [facsimile], Tehran: Bonyād Farhang-e Irān. [in Persian]
- Moghimi, A. (1385SH), *Study on Gūrkanī Dialect*, Tehran: Rūznegār. [in Persian]
- Quzā'ī, M. (1394SH/2015BC), *Zīyā' al-Shihāb: A Persian Commentary on Qāzī al-Quzā'ī's Shihāb al-Akhhār*, Edited & Researched by J. Jahanbakhsh, H. Atefī & A. Behniya, Tehran: Miras-e Maktoob. [in Persian]
- Qur'ān Translation (10th Century AH)* (1383SH), Edited by Ali Ravāqi. Tehran: Academy of Persian Language and Literature. [in Persian]
- Qur'ān Translation* [manuscript] (555AH), Central library and documents center of University of Tehran, Microfilm No. 9680. [in Persian]
- Qur'ān Translation* [manuscript], The organization of Libraries, Museums and Documents Center of Astane Quds-e Razavi, Manuscript No. 999. [in Persian]
- Rabiniyā, A. & Alimanesh, V. (1390SH), Analysis and Study of Translation of the Book "Atbāgh-o-zahab fi-l mawāize-wa-l-khotab" Based on Literary Stylistics. *Stylistics and analysis of Persian poetry and prose text (Bahar-e-adab)*, 1, 21-40. [in Persian]
- Rabiniyā, A. (1389SH), *Introduction and editing translation of Atbāgh-o-zahab fi-l mawāize-wa-l-khotab*, Master's Thesis, Tehran University, Faculty of Literature & Humanities. [in Persian]

- Rādūyāni, M. (1929BC), *Tarjumān ul-Balāgha: Together with a Facsimile Reproduction of the Unique Manuscript of the Book dated 507AH*, by A. 'Ātash, Istanbul: Nashriyāt al-Ma'had al-Sharghi. [in Persian]
- Sādeghi, A. & Hāji-Seyyed-'āghāyi, A. (1389SH), A Number of Plural Makers in Persian, *Vīze-nāme-ye Nāme-ye Farhangestān*, 6, 54-76. [in Persian]
- Sadeghi, V. & Eslami, S. (1398SH/2019). Lenition in Persian: A Case Study of Stop Consonants. *Journal of Westerrn Iranian Languages and Dialects*. 8(3), 31-48. [in Persian]
- Safī-Pūri, A. (1397SH). *Montahī-ol-Arab fī Lughāt- el-'Arab*. Edited by A. Hājiān-Nizād, Tehran: Sokhan. [in Persian]
- al-Sahifat al-'Azrā'* (1373SH), See. Jokār, N. (1373SH).
- Salami, A. (1381SH), *A Dictionary of the Davani Dialect*, Academy of Persian Language and Literature. [in Persian]
- Sarлак, R. (1381SH), *Dictionary of the Bakhtiari Dialect of Chahar-lang*, Tehran: Academy of Persian Language and Literature.
- Shahāb ol-'Axbār [manuscript], Central library and documents center of University of Tehran, Microfilm No. 3174. [in Persian]
- Shāmlū, F. (1399SH), An Early Translation of Nūniyye Qasida of 'Abolfath-e Bosti, *Gozarash-e Miras*, 84-85: 72-82. [in Persian]
- Sharh-e Shahāb ol-'Axbār [manuscript], Central library and documents center of University of Tehran, Microfilm No. 7030. [in Persian]
- Sūr'ābādi, A. (1338SH), *Tarjume va Ghesse-hāye Qur'ān, based on Sūr'ābādi's Tafsi'r*, Edited by Yahyā Mahdavi & Mahdi Bayāni, Tehran: Tehran University Publication. [in Persian]
- Sūr'ābādi, A. (1381SH), *Tafsi'r-e Sūr'ābādi (Tafsi'r al-Tafāsi'r)*, Edited by A. S. Sirjāni, Tehran: Nashr-e Now. [in Persian]
- Tark ol-Itmāb* [manuscript], Central library and documents center of University of Tehran, Microfilm No. 1888. [in Persian]
- Tiflisi, M. (1350SH). *Qānūn-e Adab*. Edited by Qulāmrezā Tāhir. Tehran: Bonyad-e Farhang-e Iran. [in Persian]
- Al-Zanji al-Sajzi, M. (1364SH), *Muhadhdhab al-'Asmā' fī Murattab al-Hurūf wa al-'Ashyā'*, Edited by M. H. Mustafawī, Tehran: Scientific & Cultural Publications Company. [in Persian]
- Zozanī, A. (1374SH), *Al-Masādir*, Edited by Taghi Bīnesh, Tehran: Alborz.
- Zozanī, A. Muhammad, *Al-Masādir* [manuscript], Central library and documents center of University of Tehran, Manuscript No. 8571. [in Persian]
- An Eleventh- or Twelfth-Century Qur'an* [manuscript] (11th century-12th century), The British Library, No. Or 6573.
- Bartholomae, C. (1961). *Altiranisches Wörterbuch*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Nyberg, H. S. (1974). *A Manual of Pahlavi (Vol. II)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

بررسی انتقادی ترجمه کتاب اطباق الذهب

به همراه معرفی و ارزیابی دست‌نوشته کهن و نویافته از این ترجمه

میلاذ بیگدلو*

حسین ملانظر**

چکیده

شرف‌الدین شفروه از دانشمندان و نویسندگان زبان‌زده سده ششم هجری است. یکی از آثار او کتابی است با نام اطباق‌الذهب فی المواعظ و الخطب که آن را به پیروی از سبک کتاب اطواق الذهب جلال‌الله زمخشری نوشته است. ترجمه‌ای فارسی و کهن از این کتاب بر جای مانده که به تصحیح عبدالحمید ربیع‌نیا و علی ولی‌منش در سال ۱۳۹۱ از سوی انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی به چاپ رسیده است. هدف نوشته حاضر بررسی انتقادی متن این ترجمه کهن بود. برای رسیدن به این هدف، متن چاپی با دست‌نوشته اساس تصحیح و متن عربی این کتاب سنجیده شد. در این سنجش، آشکار شد که متن چاپی نادرستی‌ها و کاستی‌ها، افتادگی‌ها و افزودگی‌هایی (از مصححان) دارد و کوشش شد تا این لغزش‌ها برطرف شود. همه افتادگی‌ها و افزودگی‌ها نیز شناسایی، گردآوری و نشان داده شد. هدف دیگر این نوشته معرفی دست‌نویسی کهن از این ترجمه بود. افزون بر معرفی، متن این دست‌نوشته با متن چاپی سنجیده و امتیازهای آن یاد کرده شد. بهره‌گیری از این نسخه کهن و ارزشمند برای دستیابی به متنی تن‌درست و پاکیزه، کامل و کم‌غلط در تصحیح‌های بعدی بایسته می‌نماید.

* دانشجوی دکتری مطالعات ترجمه، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،

bigdeloo.milad@gmail.com

** دانشیار مترجمی زبان انگلیسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، mollanazar@atu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۳۰

کلیدواژه‌ها: شرف‌الدین شفروه، ترجمه اطباق‌الذهب، اطباق‌الذهب، ترجمه‌های کهن، ترجمه فارسی.

۱. مقدمه

شرف‌الدین شفروه^۱ از دانشمندان و سرایندگان نامدار سده ششم هجری است که از خاندان ادیب‌پرور شفروه سر برآورده‌است. آن‌گونه که از اشعار او برمی‌آید، شرف‌الدین مذهب حنفی داشته‌است (اسماعیلی ۱۳۷۴: ۱۵). از او دیوانی در هشت هزار بیت در دست است، که نشان می‌دهد او در بیش‌تر گونه‌های شعری، مانند قصیده، ملمع و رباعی، طبع خویش را آزموده‌است. دیگر پرداخته او کتابی است به نام *اطباق‌الذهب فی المواعظ و الخطب*. این کتاب دربردارنده صد مقاله در پند و اندرز است که شفروه به پیروی از سبک کتاب *اطواق‌الذهب* جارالله زمخشری^۲ نوشته و نامی مشابه آن نیز بر نوشته خود نهاده‌است (ربیع‌نیا ۱۳۸۹: ۵۰). از این کتاب، ترجمه‌ای کهن و ارزش‌مند از مترجمی ناشناخته بر جای مانده‌است. در این ترجمه، روش تحت‌اللفظی و میان‌سطری در پیش گرفته شده‌است؛ یعنی، مترجم در برابر هر واژه عربی واژه‌ای فارسی برگزیده‌است و آن برابر را زیر واژه متن مبدأ نشانده‌است. بدین گونه، کوشش شده‌است که «در استعمال الفاظ و اصطلاحات معادل کلمات و تعبيرات عربی بشرط امانت» عمل کرده شود (مینوی ۱۳۴۵: «ب»). این ترجمه را عبدالحمید ربیع‌نیا (۱۳۸۹)، نخستین بار، در قالب پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود تصحیح کرد. ربیع‌نیا در مقدمه این تصحیح به گونه‌ای اجمالی و کوتاه‌گونه به احوال مؤلف و سبب تألیف کتاب اصلی پرداخته و به همانندی سبکی آن با کتاب *اطواق‌الذهب* زمخشری اشاره کرده‌است. در ادامه، به برخی از ویژگی‌های سبک‌شناختی و زبانی این کتاب از جمله واژه‌ها و ترکیبات نادر فارسی، واژه‌ها و ترکیب‌های جمله‌ای و دگرگونی واژه‌ها پرداخته شده‌است.

دو نسخه از این ترجمه را مصحح دست‌یاب کرده‌است که عبارت‌اند از:

- دست‌نویس شماره ۷۰۳۸ کتابخانه مجلس شورای اسلامی، با تاریخ کتابت ۷۲۸ هجری قمری؛
- دست‌نویس مجموعه شماره ۲۵۲ کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران، با تاریخ کتابت ۱۰۹۶ هجری قمری (ربیع‌نیا ۱۳۸۹: ۳۳-۳۴).

چندین دلیل از جمله کهنگی دست‌نویس مجلس، عدم انتساب دو دست‌نویس به مترجم واحد، فاصله نزدیک به سه سده میان کتابت آن‌ها، و ناکامل بودن ترجمه دست‌نویس کتابخانه الهیات مصحح را بر آن داشته‌است که دست‌نویس کتابخانه مجلس را پایه تصحیح قرار دهد و از دست‌نویس کتابخانه الهیات برای پُرکردن جافتادگی‌ها، نوشتن فهرست موضوعی مقاله‌ها، و برخی موارد دیگر بهره‌مند شود (ربیع‌نیا ۱۳۸۹: ۳۶).

ربیع‌نیا همچنین فهرستی از آیات قرآنی مقالات و فهرستی موضوعی از مقاله‌ها فراهم آورده و در پایان افزوده‌است.

همین تصحیح و مقدمه در سال ۱۳۹۱ از سوی انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، این بار با همکاری علی ولی‌منش، به چاپ رسید.

علی‌رغم کوشش مصحح (مصححان)، لغزش‌ها و کاستی‌هایی در متن تصحیح شده به چشم می‌خورد که هدف مقاله حاضر بررسی این کاستی‌ها و نادرستی‌ها است. هدف دیگر این نوشته معرفی دست‌نویسی کهن و نویافته از همین ترجمه از اطباق الذهب و سنجش آن با متن مصحح چاپ شده است.

۲. پیشینه پژوهش

تا آن‌جا که نگارنده آگاهی دارد، پیش از این، تنها در یک نوشته مستقیماً به این کتاب پرداخته شده است. ربیع‌نیا و علی‌منش (۱۳۹۰)، مصححان کتاب، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل و بررسی ترجمه فارسی کتاب "أطباق الذهب فی الموعظ و الخطب" بر پایه سبک‌شناسی ادبی» به بررسی ویژگی‌های زبانی این اثر دست‌یازیده‌اند. نخست، نمونه‌هایی از «واژه‌ها و ترکیبات نادر فارسی»، مانند «شیلیدن»، «پژهان بردن»، و «تاوان‌زدگی» از اطباق الذهب آورده شده‌است (همان: ۲۳). در ادامه، از برخی از دگرگونی‌های آوایی کتاب و نیز از شماری از ویژگی‌های کاربرد صفت و موصوف و ضمائر و نمونه‌های آن‌ها سخن گفته شده‌است. در پایان نیز، تکرار عناصر زبانی، سجع، ویژگی‌های ترجمه‌ای و دیگر ویژگی‌های پراکنده این ترجمه بررسی شده‌است.

۳. روش

۱.۳ پیکره

برای انجام دادن این پژوهش، از کتاب‌های زیر بهره گرفته شده است:

شرف‌الدین شفروه (۱۳۹۱). ترجمه اطباق‌الذهب فی المواعظ و الخطب؛ از مترجمی ناشناخته. تصحیح عبدالحمید ربیع‌نیا و ولی علی‌منش. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.	متن تصحیح‌شده اطباق‌الذهب:
ربیع‌نیا، عبدالحمید (۱۳۸۹). مقدمه و تصحیح ترجمه اطباق‌الذهب. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی. ^۲	
المغربی الأصفهانی، شرف‌الدین عبدالمؤمن بن هبه‌الله (۱۳۲۹هـ/۱۹۱۱م). اطباق‌الذهب. الطبعة الأولى. مصر: مطبعة السعادة.	متن عربی اطباق‌الذهب:
المغربی الأصفهانی، شرف‌الدین عبدالمؤمن بن هبه‌الله (۱۳۰۹هـ). اطباق‌الذهب. بیروت: مطبعة الادبية.	
شرف‌الدین شفروه (۷۲۸هـ). ترجمه اطباق‌الذهب فی المواعظ و الخطب. کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. دست‌نوشته شماره ۷۰۳۸.	دست‌نوشته اساس متن تصحیح‌شده:
مجموعه (تاریخ گوناگون ^۳). کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران. دست‌نوشته شماره ۱۲۳۸.	دست‌نوشته نویافته ترجمه اطباق‌الذهب:

۲.۳ مراحل

برای انجام دادن این پژوهش، نخست دست‌نوشته اساس تصحیح (شماره ۷۰۳۸) از پایگاه کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و دست‌نوشته نویافته (مجموعه شماره ۱۲۳۸) از پایگاه کتابخانه و مرکز اسناد دانشگاه تهران تهیه شد. سپس، متن مصحح از آغاز تا انجام با دست‌نوشته شماره ۷۰۳۸ جزء به جزء و با دقت سنجیده شد. سپس، متن مصحح بار دیگر با متن اصلی اطباق‌الذهب (المغربی الأصفهانی ۱۳۰۹هـ/المغربی الأصفهانی ۱۳۲۹هـ) سنجیده شد تا دیگرسانی‌ها، افزودگی‌ها و کاستی‌های آن با متن اصلی یافته شود. در گام بعد، متن مصحح با دست‌نوشته نویافته این ترجمه به شماره ۱۲۳۸ کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران سنجیده شد. پس از به پایان رسیدن این سنجش‌های چندگانه، یافته‌ها با چند دسته بخش شد: افزودگی‌های دست‌نوشته اساس تصحیح نسبت به متن چاپ‌شده، افتادگی‌های متن چاپ‌شده نسبت به دست‌نوشته اساس، و کاستی‌های متن تصحیح‌شده. حاصل سنجش متن چاپ‌شده با دست‌نوشته نویافته نیز به چند دسته افزودگی‌ها، ناهمسانی‌ها

و همچنین امتیاز متن دست‌نوشته نویافته بر متن تصحیح‌شده از نظر برابری‌های فارسی (تبار) بخش شد.

۴. بحث اصلی

۱.۴ بررسی انتقادی متن مصحح

۱.۱.۴ کاستی‌ها و لغزش‌ها در متن تصحیح‌شده^۴

○ و با یکدیگر زره درپوشیدیم در بیابان‌های قدس. (۴۹)

■ مصحح از ضبط دست‌نوشته اساس یاد نکرده است. ضبط دقیق این دست‌نوشته به جای «بیابان‌های» در اصل «بیانهای» است؛ به دیگر سخن، «بیان» به جای «بیابان» به کار رفته است، ولی مصحح آن را نادرست پنداشته و آن را به ریخت آسان‌تر «بیابان» درآورده است. نگارنده به هنگام بررسی نوشته‌های کهن دریافت که یکی از صورت‌های کم‌یاب «بیابان» در آثار دیرینه «بیان» است، که چندین بار در فرهنگ‌های کهن عربی فارسی به کار رفته است؛^۵ در همه نمونه‌های پیش‌رو، که نگارنده گرد آورده، «بیان» به جای «بیابان» به کار رفته است:

اجتاب: بیان گذاشت و جامه درپوشید (الصحیفه العذراء ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۵)؛

فیف: بیان هموار (الصحیفه العذراء ۱۳۷۲، ج ۲: ۵۴۹)؛

أفلا: به بیان رفت (الصحیفه العذراء ۱۳۷۲، ج ۲: ۹۱۰)؛

فیفاء: بیانی که درو آب تبود (الصحیفه العذراء ۱۳۷۲، ج ۲: ۹۱۱)؛

التعرب: بیانی شدن (دهار ۱۳۴۹، ج ۱: ۱۵۲)؛^۶

این ضبط در یک نمونه از نسخه‌های فرهنگ قانون ادب نیز دیده می‌شود: «السَّخَاوی:

فراخی بیان. (تفلیسی، ۱۳۵۰، ج ۳: ۱۸۷۲)

«بیابان» (فارسی نو) بازمانده *vīyāpān* فارسی میانه و **vivāpāna* فارسی باستان است (نیبرگ

(Nyberg)، ۱۹۷۴: ۲۱۷)؛ نیز، سنج. *an-āpa* اوستایی (بارتلمه (Bartholomae)، ۱۹۶۱: ۱۲۳).

دگرگشتگی «بیابان» به «بیان» به گمان چنین بوده است: نخست، همخوان *b* حذف شده است

(سنج. *vio'on* در گویش سده‌ی؛ برجیان، ۱۳۹۴: ۱۵۰؛ *bīōō* در گیانی [با حذف همخوان

خیشومی واژه پایانی (word-final)]؛ حسن دوست، ۱۳۹۳، ج ۱: ۲۳). این حذف بدان روی است

که همخوان *b* آوایی انفجاری (plosive) و واک‌دار (voiced) است که در میان دو واکه قرار

گرفته است. کم‌کوشی در زبان سبب می‌شود که همخوان‌های انفجاری واکدار در جایگاه میان‌واکه‌ای (intervocalic) طی فرآیند تضعیف (lenition) از «دیرش» و «میزان گرفتگی»‌شان کاسته شود (صادقی و اسلامی، ۱۳۹۸: ۴۶). اندک‌اندک، همین تلفظ ضعیف *b* از میان رفته و این آوا حذف شده‌است. در مرحله بعد، برای پرهیز از التقای واکه‌ها (hiatus)، یکی از دو *a* در تلفظ افتاده‌است.^۷

«بیانی» (در معنای «وحشی») در گردی، که حسن دوست (۱۳۸۹، ج ۱: ۵۵۶) در ارتباط آن با «بیابان» تردید کرده، حاصل افزودگی یای اشتقاقی صفت‌ساز به همین «بیان» [= بیابان] است.

○ برانگیزان ما را از بستر غافل شدن بیدار شوندگان. (۴۸)

○ آن روزی، هم‌خواب و هم‌بستر تو است. (۷۶)

○ هم‌بستر او بیمارست. (۱۹۹)

■ واژه «بستر» در هر سه مورد در دست‌نویس اساس به گونه «بُستر» (الف) و «هم‌بُستر» (ب، ۱۱) نوشته شده‌است که مصحح آن‌ها را به شکل مشکول در متن نیآورده‌است. «بستر»، در دهخدا به زیر و زیر «ب» و در فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی (حسن دوست ۱۳۹۳، ج ۱: ۴۸۲) به زیر آن ثبت شده‌است. این واژه بازمانده «*vi-štama» فارسی باستان (حسن دوست ۱۳۹۳، ج ۱: ۴۸۲) است که به گونه‌های «vastarg»، «vistarg»، «vistarak» و «vastar» (فروه‌وشی ۱۳۸۱: ۷۸) در پهلوی به کار برده شده‌است. امروز، نیز، در گویش چالی به زیر «ب» و در بیش‌تر گویش‌ها با واکه کوتاه *i* تلفظ می‌شود (حسن دوست ۱۳۸۹، ج ۲: ۶۳۹). تلفظ آن به ضم «ب» از ریخت‌های آوایی ناآشنا است، که به جز این کتاب، در چند نوشته دیگر نیز به چشم می‌خورد:

«حَتَفِ أَنْفِهِ: [بَرِ بُسْتَرِ بَمُرْدِ]» (نطنزی ریزفیلیم شماره ۴۲۹۶: ۹۸)؛

«الْفِرَاشُ وَالْمِثَالُ وَالْمِهَادُ = بُسْتَرُ» (میدانی ۱۳۷۷، ج ۱: ۲۴۲).

○ ای بسا فرقا! میان شتری که شیر ندهد بی نواختن ... و میان شتری بسیارشیر که شیر او

بیرون‌آید از جام‌ها و درافتد در دل. (۵۱)

○ بدبخت آنکس است که گردد در شهرها. (۶۵)

■ نویسه این دو واژه در دست‌نویس «جامها» (الف) و «شهرها» (ب) است. آن‌گونه که پیدا است، با فرآیند آوایی میان‌نهش (epenthesis)، واکه کوتاه *a* به پس از واژه پایه افزوده شده‌است. چنانکه صادقی و حاجی‌سیدآقایی (۱۳۸۹) اشاره کرده‌اند، این افزودگی «در کلماتی

دیده می شود که به دو صامت یا به یک مصوت بلند و یک صامت ختم می شوند» (۶۲). واژه «شهر» به دو همخوان h و r و واژه «جام» به واکه بلند e و همخوان (غنه‌ای) m انجامیده است. افزودگی a پس از «شهر» برای پرهیز از آمدن «سه صامت به دنبال هم» و پس از «جام» نیز برای «آسانی تلفظ» بوده است (صادقی و حاجی سیدآقای ۱۳۸۹: ۶۲). در نوشته‌های مشکول دیگر نیز، نمونه این افزودگی آوایی واکه a پیش از تکواژ جمع ساز «ها» به چشم می خورد:

«قُرَصَهَا» (شرح شهاب الاخبار ریزفیلیم شماره ۷۰۳۰: ۳۴ الف)؛ «كَارَهَا» (۱۰۹ الف، ۱۳۵ الف، ۱۳۶ الف) و «گناهَهَا» (۱۵۰ ب، ۱۹۵ الف)، «دَاهَهَا» (۱۱ ب)، «جَانَهَا» (۳۲ ب)، و «اندُوهِهَا» (۵۸ الف) در شهاب الاخبار (ریزفیلیم شماره ۳۱۷۴)، «وجوهَهَا» (۳۱۲)، «جُبُوهِهَا» (۴۱۶)، «فَسَادَهَا» (۴۷۲) و «مرادَهَا» (۵۹۳) در ضیاء الشهاب (قضای، ۱۳۹۴)؛ گروهَهَا (ترجمه قرآن، ۵۵۵ هـ: ۳۶۵)؛ «ورْدَهَا» (۸۸، ۲۲۴) و «دَرَزَهَا» (۲۳۶ [پانویس]) در حقایق (۱۳۹۷)؛ «شَهْرَهَا» (f.149r، f.150v)، «نَمَازَهَا» (f.163v)، «رَكُوعَهَا» (f.114r) و «سَجُودَهَا» (f.114r) در تفسیری بر عَشْرِي از قرآن مجید (قرآنی از سده ۱۱ یا ۱۲ میلادی (-An Eleventh- or Twelfth-Century Qur'an)، دست‌نویس Or ۶۵۷۳).

○ أَلَا تَنْشُدَانِ الْعَهْدَ مَا قَدْ فَتَقَدُّتُمَا

ای نمی جوئید عهد را، آنچه کم یافتید شما؟ (۶۰)

■ «کم یافتید» در برابر «فَقَدْتُمَا» نهاده شده است، که درست به نظر نمی رسد. «فَقَد» در فرهنگ‌ها به معنای «گم کردن» (زوزنی ۱۳۷۴: ۹۷ [پانویس]) است. ضبط درست «گم یافتید» است. «گم یافتن» در چند نوشته دیگر نیز به کار رفته است:

«فَقَدُ:» [«گم یافتن» (بیهقی ریزفیلیم شماره ۲۳۴۴: ص 42a زوزنی ۱۳۷۴: ۹۷)؛ اِفْتِقَاد: گم کردن و گم یافتن (دهار ۱۳۴۹، ج ۱: ۵۷)؛ «اگر بدرستی که گم یابید [= فَعَدْتُمُونِي] مرا، ... هرآینه سر در پیش اندازد بسیار از سؤال کنندگان» (کتاب نهج البلاغه با ترجمه فارسی قرن پنجم و ششم، ۱۳۸۵، ج ۱: ۲۰۰).

○ آن کسانی که ایشان وامی نمایند خود را با مردم و منع می کنند زکات مال را و آلت خانه را چون دیگ و پتو و آتش زنه. (۶۸)

■ «دیگ و پتو و آتش زنه» در برابر «مَاعُون» نهاده شده است. «مَاعُون» در فرهنگ‌ها بدین گونه معنا شده است: «هر چه بدان سودی و نفعی باشد و همدیگر را عاریت دهند، مانند: تبر و تیشه و دیگ و دلو و جز آن، و قماش خانه (صفی پوری ۱۳۹۷، ج ۴: ۳۰۲۹)؛ نیز، در

ترجمان القرآن (جرجانی، ۱۳۶۰) در تعریف این واژه می‌خوانیم: «قماش خانه چون دیگ و تبر و مانند آن» (۸۱). بنابراین، چنانکه در این تعریف‌ها آمد، «پتو» در متن کتاب نادرست و «تبر» درست است.

○ وَالصَّمْتُ مِنَ الصُّرَاخِ أَنْفَعُ وَالْعُصْفُورُ مِنَ الْفَيْلِ أَشْعُ

خاموش شدن، از بانگ کردن سودکننده‌ترست. و بُنجشک، از فیل سیرتر است. (۱۰۵)

■ چنان‌که پیدا است، این پاره درباره سودمندی خاموشی است. آن‌گونه که دانسته است، بُنجشک [= گنجشک] پیوسته در آواز و بانگ است؛ بنابراین، فیل است که در این بخش، از بهر خاموشی‌اش، ستوده می‌شود؛ از همین روی، بخش دوم این پاره، در اصل، برعکس این است؛ یعنی «وَالْفَيْلُ مِنَ الْعُصْفُورِ أَشْعَى» (المغربی الاصفهانی ۱۹۲۹م: ۴۶) است؛ یعنی، «فیل از بُنجشک سیرتر است».

○ [آن کسانی که] می‌بندند در قحط، پستان‌های باران را. (۱۲۶-۱۲۷)

■ نویسه دقیق در دست‌نویس اساس تصحیح «پُستان» (۲۹ ب) است که مصحح آن را بدین‌گونه نقل نکرده است. «پستان» در دهخدا/ به زیر «پ» ضبط شده است. تلفظ این واژه به ضم «پ» در برخی نوشته‌های دیگر نیز به چشم می‌خورد:

الشَّمْلُ[:]: پُستان گوسفند (زوزنی نسخه شماره ۸۵۷۱: ۱۶ الف):

العَزْ[:]: تنگ شدن سوراخ پُستان شتر (زوزنی نسخه شماره ۸۵۷۱: ۲۱ الف و ب):

الْتَّنْدُوَّةُ: أصلُ التَّنْدِي = بُنْ پُستان (میدانی ۱۳۷۷، ج ۱: ۱۷۷):

همچنین در: البَلْغَةُ (کردی نیشابوری ریزفیلیم شماره ۳۴۳۳: ۵۳ ب)، و السَّامِي فِي الْأَسَامِي

(میدانی ۱۳۴۵: ۱۷۷).

امروز، نیز، در برخی گویش‌ها این واژه به ضم «پ» تلفظ می‌شود؛ برای نمونه:

نام گویش	شکل آوانگاری شده
شهمیرزادی	pöstün (حسن‌دوست ۱۳۸۹، ج ۱: ۴۲۶)
دوانی	posun (سلامی ۱۳۸۱: ۱۵۳)
تالشی	pušton (حسن‌دوست ۱۳۸۹، ج ۱: ۴۲۶)

بررسی انتقادی ترجمه کتاب اطباق الذهب ... (میلاد بیگدلو و حسین ملانظر) ۹۱

○ کار کن آنچه خواهی، پس نیست نگاه‌داشتنی از گناه‌های کبیره [= فَلَآ عِصْمَةَ مِنَ الْكَبَائِرِ].

(۱۳۶)

■ درست «مِنَ الصَّغَائِرِ» است (المغربی الاصفهانی ۱۳۰۹هـ: ۵۰). از گناهان بزرگ است که پرهیز می‌توان کرد. پرهیز از گناهان کوچک نیز، از دید برخی مسلمانان، تنها ویژه پیامبران و امامان است. برای این مسئله، بنگرید به: علم‌الهدی ۱۳۹۸: ۷۷-۹۲.

○ أَنْحَسُ الْمَسَاكِينِ مَنْ بَاعَ دِينَهُ بِأَوْكَسِ قِيمَتِيهِ

نحس‌تر مسکینان آنکس است که بفروشد دین او را به کمتر دو قیمت آن. (۱۵۰)

■ آن‌گونه که از بافت معنایی جمله برمی‌آید، نحسی و فروختن دین پیوندی با هم ندارد؛ یعنی آنکه دین را به بهایی اندک بفروشند، «نحس» نیست. ضبط متن مَصْحَحِ عَرَبِي كِتَابِ (المغربی الاصفهانی ۱۳۰۹ هـ)، به جای «أَنْحَسَ»، «أَخْسَرَ» [= زیان‌کننده‌تر] (۵۶) است. با این ضبط، جمله نیز معنایی درست خواهد گرفت؛ یعنی، آنکه دین را به کمتر دو قیمت آن بفروشد زیان‌کننده‌تر است.

○ سواران سخن‌گفتن در روز قیامت، پیادگان باشند. (۱۵۷)

■ مَصْحَحِ وَآةُ «سوار» را، آن‌گونه که در دست‌نویس به ریخت مشکول آمده، نقل نکرده است. این واژه در دست‌نوشته اساس به‌گونه «سواران» (۳۸ ب) ضبط شده است. واژه «سوار» بازمانده «asa-bāra» فارسی باستان است که، خود، در لغت، به معنای «حمل شده بر اسب» تواند بود (حسن دوست ۱۳۹۳، ج ۱: ۲۱۹). تَلَفُّظِ آن در پهلوی نیز، به گزارش فره‌وشی، «asuwār» است (۱۳۸۱: ۳۱۴). این تلفظ در بسیاری از نوشته‌های کهن دیگر فارسی از جمله قرآن مترجم شماره ۹۹۹ (۴۴۱)، الأسمی فی الأسماء (میدانی ۱۳۷۷، ج ۱: ۹۴)، ترجمه و قصه‌های قرآن مجید (سورآبادی ۱۳۳۸: ۷۳، ۱۴۰۳)، ترک‌الاطناب (ریزفیلیم شماره ۱۸۸۸: ۱۵ ب، ۶۰ الف)، ترجمان‌البلاغه (رادویانی ۱۹۴۹/م ۱۳۲۸هـ-ش: ۱۹۶، ۲۰۱)، البلغة (کردی نیشابوری ریزفیلیم شماره ۳۴۳۳: ۴۷ الف، ۹۴ الف) و فرهنگ‌های حلیمی (نک. امینیان و همکاران، ۱۴۰۱) بازمانده است. امروز نیز در برخی از گویش‌ها و جای‌ها این واژه به همین صورت تلفظ می‌شود: sovār (خور، شهنسوار، گاویندی، لارستان) (کیا ۱۳۹۰: ۴۹۳)، sovār (کلیمیان یزد) (همایون ۱۳۸۳: ۳۴۵)، sovār (گورکانی) (مقیم ۱۳۸۵: ۱۱۴)، suār (بختیاری چهارلنگ) (سرلک ۱۳۸۱: ۱۶۸)، sovār (دوانی) (سلامی ۱۳۸۱: ۲۹۴)، su'ar, suar (گویش‌های منطقه قصران) (دیپیم ۱۳۸۴: ۱۹۰).

○ فَهُوَ فِي الْفَسَادِ أَطْيَشُ مِنَ النَّبَالِ

پس او [= فاسق] در تباهی، سبکسارتر باشد از کوه‌ها. (۱۶۴)

■ برای آن‌که دو چیز با یکدیگر سنجیده شود، بایسته است که آن دو چیز از دست‌کم یک نظر به یکدیگر مانده باشند. در این جمله، فردِ فاسق در تباهی سبکسارتر از «کوه‌ها» دانسته شده است؛ در حالی که کوه نماد و نشان استواری و سکون است و ویژگی «سبکساری» به آن داده نمی‌شود. این سنجشِ نادرست به دلیل ترجمه نادرستِ واژه «النَّبَال» رخ داده است؛ چرا که «أَنْبَال» در اصل به معنای «تیرها» (ادیب کرمینی ۱۳۸۵، ج ۱: ۷۲۶؛ صفی پوری ۱۳۹۷، ج ۵: ۳۰۸۶) است و با این ترجمه، معنای جمله درست و منطقی خواهد بود.

○ لِلْجُودِ شُعْبٌ أَغْلَاهَا أَغْلَاهَا قَوْلٌ مَّا لَوْفٌ وَ مَعْذِرَةٌ وَ أَذْنَاهَا قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ

سخاوت را شعبه‌هاست، بزرگتر آن گفتاری است اُلفت گرفته با آن و عذرآوردنی و کمتر آن، گفتاری است نیکو و آمرزیدنی. (۱۶۷-۱۶۸)

■ آن‌گونه که پیدا است، در هر دو بخش جمله «قَوْلٌ» [= گفتار] نوشته شده است، که نادرست است. این بخش از کتاب به آیه‌های ۲۶۲ و ۲۶۳ سوره بقره اشاره دارد: «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مِّنْ أَدَى... قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتَّبِعُهَا أَدَى»؛ ترجمه: «آنانی که هزینه می‌کنند خواسته‌های خویش را در راه خدای بازپس از پی در نمی‌آرند آنچه را که هزینه کردند سیاسی و نه رنجی... گفتاری نیک و پوشیدنی بهتر از دادنی از پی درآید او را رنجی» (ترجمه قرآن (دهم هجری) ۱۳۸۳: ۳۶).

بنابراین، از کم‌ترین پایه‌های بخشش این است که به جای دادن عطا، در مقابل، سخنی نیک گفته شود؛ از همین روی، «قَوْلٌ مَّا لَوْفٌ» در متن تصحیح شده نادرست و درست، چنانکه در متن اساس کتاب چاپ شده، «نَوْلٌ مَّا لَوْفٌ» (۱۳۰۹: ۶۵) است که در دست‌نویس نویافته به «عطا دادنی الفت گرفته» (۴۵ الف) برگردانده شده است.

○ يَرْكَبُونَ الْجِيَادَ الْهَمَالِيَجَ وَ يُخَلَّفُونَ الْمُشَاةَ الْمَفَالِيَجَ

برنشینند بر اسبان تازی راهوار و واپس گذارند پیادگان را مفلسان. (۱۹۴)

■ چنانکه در این جمله دیده می‌شود، «مفلسان» در برابر «الْمَفَالِيَج» نهاده شده است. «مَفَالِيَج» جمع «مَفْلُوج»، به معنای «فلج‌زده» (صفی پوری ۱۳۹۷، ج ۴: ۲۴۷۵)، است و برگرداندن آن به «مفلسان» درست نیست. این واژه در دست‌نویس نویافته به‌درستی به «مفلوجان» (۵۴ ب) برگردانده شده است.

○ رَبُّ ذِكِّيْ أَخْرَقَهُ نَارُ ذِكَايِهِ وَ رَبُّ تَقِيٍّ أَغْرَقَهُ مَاءُ بُكَائِهِ

ای بسا زیرک! که بسوزانید او را آتشِ زیرکی او و ای بسا پرهیزگارا! که بسوزانید او را آبِ گریستن او. (۲۲۵)

■ کتاب به نادرست معنای «أَخْرَقَهُ» را بار دیگر در ترجمه «أَغْرَقَهُ» نوشته شده است، و مصحح نیز این نادرستی را دریافته است. «اغراق» در اصل به معنای «غرقه کردن» (فرهنگ مصادر اللغة ۱۳۷۷: ۳۸) و، از همین روی، برابرِ درست «أَغْرَقَهُ» نیز «غرق کرد او را»/ «غرقه گردانید او را» است.

○ يَوْمٌ تُبْلَى السَّرَائِرُ أَعْمَالًا يَحْسِبُهَا الْجَاهِلُ زُلَالًا فِي وَقِيْعَةٍ فَإِذَا هُوَ سَرَابٌ بَقِيْعَةٌ

در روزی که آزموده شود پنهانی‌ها. کردارها را، پنداری آن را نادان، آبِ زلال در گوی. پس ناگاه آن کورابی باشد به گوی. (۲۲۶)

■ در این نمونه، دو نادرستی به چشم می‌خورد که هیچ‌یک را مصحح دریافته است. نخست این که برگردان «يَحْسِبُهَا»، آن گونه که پیدا است، در دست‌نویس‌های به‌کار برده شده، به نادرست، «پنداری» است؛ ولی برگردان درست آن، با توجه به ضمیر پیوسته «ها»، «پندارد» است. و دیگر این که رونویسنده به نادرست برابر فارسی «وَقِيْعَةٌ»، یعنی «گو» را، در ترجمه «قِيْعَةٌ» آورده است. واژه «وَقِيْعَةٌ»، چنانکه در متن نیز آمده است، به معنای گودال یا «گو آب» است (زنجی سجزی ۱۳۶۴: ۳۴۷)؛ ولی، «قِيْعَةٌ» معنایی متفاوت دارد. «قِيْعَةٌ» صورت جمع واژه «قَاع» است که خود به معنای «زمین پست» و «هموار» است (ادیب کریمینی ۱۳۸۵، ج ۱: ۵۳۶؛ جرجانی ۱۳۶۰: ۷۳). بنا بر آنچه گفته شد، صورت درست چنین خواهد بود: پندارد آن را نادان آبِ زلال در گوی. پس ناگاه آن کورابی باشد به زمین‌های پست و هموار.

○ فَيَقْتَنِصُ كُلُّ زَائِرٍ مَا لَا يَفْتَرِسُهُ كُلُّ لَيْثٍ زَائِرٍ

پس صید کند هر زیارت‌کننده‌ای، آنچه آشکار نکند آن را هر شیری بانگ‌کننده. (۱۰۰)

■ «آشکار نکند» در ترجمه «لَا يَفْتَرِسُهُ» آورده شده، که نادرست است. «اِفْتِرَاسٌ» به معنای «شکار افکندن، و شکستن و کوفتن استخوان گردن شکار» (صفی پوری ۱۳۹۷، ج ۴: ۲۴۱۹) است، که به گفته جوهری (۱۳۹۷)، تنها درباره شیر به کار برده می‌شود (ج ۱: ۸۴۴). این واژه در دست‌نویس اساس تصحیح به درستی به «شکار نکند» (۷۳ الف) برگردانده شده است، که مصحح، به نادرست، آن را به «آشکار نکند» بدل کرده است.

○ سَبَكْنَا سَبَكَ النَّصَارِ فِي اللَّجَيْنِ حَتَّى إِذَا تَهَوَّرَتْ غَاشِيَةُ الشَّبَابِ بِصَبَاحِ الْمَشِيْبِ

ریخته‌گری کردیم ما ریخته‌گری کردن زر در سیم تا آن غایت چون [ریمیده] شود واپوشاننده جوانی به بامداد پیری. (۲۶۰)

■ «ریمیده شود» در برابر «تَهَوَّرَتْ» نادرست و درست «ریهیده شود» است. «ریهیدن» به معنای فروریختن است که مشتقات آن در نوشته‌های دیگر نیز به کار برده شده است:

آن کس که بنیاد کرد بنای خویش را بر کنار کال ریهنده [= هَار] (سورآبادی ۱۳۸۱، ج ۱: ۹۸۳)؛

پس فروریهانید [= فأنهار] و فروبرد او را در آتش دوزخ (سورآبادی ۱۳۸۱، ج ۱: ۹۸۳)؛

التَهَوَّرُ: فروریهیدن حوض و جزان (کردی نیشابوری دست‌نویس شماره ۲/۵۳۵ س: ۲۶۷)؛

کامستی که کال روز دریهیدی [= یَنهَارُ] (مقامات حریری، ترجمه فارسی ۱۳۶۵: ۲۸)؛

تَهَوَّرُ: ریهیدن (دهار ۱۳۴۹، ج ۱: ۱۷۷)؛

تَهَيَّرُ: ریهیده‌شدن (دهار ۱۳۴۹، ج ۱: ۱۷۷).

دیگر نادرستی‌های تصحیح، برای رعایت اختصار، در جدول زیر آورده شده است.

متن کتاب چاپی	ضبط درست
هلاکی باد آنکس را که بنشست در صومعه‌ها، تا شناخته شد به انگشت‌ها (۶۳).	هلاکی باد آنکس را که بنشست در صومعه‌ها، تا شناخته شود [لِیَعْرِفَ] به انگشت‌ها
بزرگی فتنه است و روی‌شناس محنت است (۶۳)	بزرگی فتنه است و روی‌شناسی [الْوَجَاهَةُ] محنت است
به درستی که مرد روی‌شناسی بخورد بدتر خوردنی (۱۰۲)	به درستی که مرد روی‌شناس [الغریف] بخورد بدتر خوردنی (۲۱ الف)
بنگذارد تو را فروآینده و بازبردارنده (۷۰)	بنگذارد تو را فروآینده و بازبردارنده [رَاحِلًا]
دامنی است دریده، که می‌کشد آن را جوانی، شراب شبانگاهی با خود داده (۸۲)	دامنی است دریده، که می‌کشد آن را جوانی، شراب شبانگاهی با خورد داده [مَعْتَبُوق] (۱۳ ب).
به حق خدای تعالی نه از برای این آفریده شدی، و نه بدان فرمودی شدی (۹۳-۹۴)	به حق خدای تعالی نه از برای این آفریده شدی، و نه بدان فرموده شدی [أَمْرَتْ] (۱۸ الف)
نیافرید تو را، به بازی. و وعده نکرد تو را، به دروغ (۹۵)	نیافرید تو را، به بازی. و وعده نکرد تو را، به دروغ [كَذِبًا] (۱۹ ب).
خوی گیرد به صفت‌های بزرگ و نکوید او را، واپوشانده استخوان‌های ریزیده و پوسیده (۹۹)	خوی گیرد به صفت‌های بزرگ و نکوید او را، واپوشانده [عَاشِيَّةً] استخوان‌های ریزیده و پوسیده (۲۰ الف)
وای ایشان را! چون شب نماز کنند و بامداد کنند (۱۰۸)	وای ایشان را! چون به شب نماز کنند و بامداد کنند (۲۳ الف)

بررسی انتقادی ترجمه کتاب اطباق الذهب ... (میلاد بیگدلو و حسین ملانظر) ۹۵

به درستی که آن فرصت، به چنگال گرفتن سر پستانست (۱۱۲)	به درستی که آن فرصت، به چنگل گرفتن سر پستانست (۲۴ ب)
خوشنود می شوند به خوشی زندگانی و فراموش می کنند روز زنده شده را (۱۱۳)	خوشنود می شوند به خوشی زندگانی و فراموش می کنند روز زنده شدن [الشور] را
غنیمت دار جانب سر تو را سیاه، پیش از آنکس سپیده شود (۱۱۵)	غنیمت دار جانب سر تو را سیاه، پیش از آنکس سپید شود (۲۵ ب)
باز نداشت چیزی را از مال او و نه آنچه کسب کرد (۱۲۰)	باز نداشت چیزی را از مال او و نه آنچه کسب کرد
چیست زندگانی تو پس از تمام هشتاد سال؟ (۱۲۳)	چیست زندگانی تو پس از تمامی هشتاد سال؟ (۲۸ الف)
به درستی که کوفت مرگ کوس خود را (۱۲۳)	به درستی که بکوفت مرگ کوس خود را (۲۸ الف)
فریضه تنه درخت است، و سنت شاخی است جسته (۱۲۸)	فریضه تنه درخت است، و سنت شاخی است جسته (۲۹ ب)
بیماری دلها سخت تر بیماریها است و درمان کردن آن از درست ترین غرضها است (۱۵۳)	بیماری دلها سخت تر بیماریها است و درمان کردن آن از درست ترین غرضها است (۳۷ الف)
پس او در تباهی، سبکسارتر باشد از کوهها و در نیکی، نگو سارتر باشد از شاگرد رسن تاب (۱۶۴)	پس او در تباهی، سبکسارتر باشد از کوهها و در نیکی، نگو سارتر باشد از شاگرد رسن تاب (۴۰ ب)
آفریدگان در فردا دو گروه باشند (۱۷۲)	آفریدگان در فردا دو گروه باشند (۴۳ ب)
هر کی که سبک شود ترازوهای حسنات او (۱۷۲)	هر آنکس که سبک شود ترازوهای حسنات او (۴۴ الف)
بزرگی نسبتها به بسیاری است (۱۷۷)	بزرگی نسبتها به بسیاری است (۴۴ ب)
عجمیانی هستند گنگان، که امامت می کنند خوانندگان را (۲۲۱)	عجمیانی هستند گنگان، که امامت می کنند خوانندگان را (۶۱ الف)
دانشمندانی اند که نصیحت می کنند ظالمان را (۲۲۱)	دانشمندانی اند که نصیحت می کنند ظالمان را (۶۱ الف)
به درستی که سامری آن کس است که چابک بایستد از برای جاه و قبول (۲۴۴)	به درستی که سامری آن کس است که چابک بایستد از برای جاه و قبول (۶۹ الف)
پس بگذاری آن ناقه را تا بخورد در زمین خدای تعالی (۲۵۷)	پس بگذارد آن ناقه را تا بخورد در زمین خدای تعالی (۷۴ الف)
به درستی که من رواندهام با پروردگار من (۲۶۱)	به درستی که من رواندهام با پروردگار من (۷۵ ب)
از شتری که گردن بشکند گردنها را	از شیری [لیث] که بشکند گردنها را

۲.۱.۴ افتادگیها در متن چاپی

○ و مِنْ لَوْمِ الطَّبِيعَةِ إِخْتِيَارُ الطَّبِيعَةِ

و از ناکسی طبیعت، برگزیدن رجم بریدن است. (۱۷۷-۱۷۸)

■ پس از این جمله، جمله‌ای دیگر در دست‌نویس اساس تصحیح وجود دارد که مصحح آن را در متن تصحیح شده‌اش نیاورده است. متن اصلی و برگردان فارسی آن از دست‌نویس نقل می‌شود:

وَ اعْظَمُ الْجَرِيرَةَ سُوءَ الْعَشِيرَةِ مَعَ الْعَشِيرَةِ: و بزرگ‌تر گناه بدی زندگانی است با قبیله (۴۸ ب).

○ الظَّالِمُونَ مُهْلِكُوا نَفْسِهِمْ نَاكِسُوا رُؤْسِهِمْ

بیدادکنندگان، هلاک‌کنندگان تن‌های ایشانند، نگوسارکنندگان سرهای ایشان. (۲۲۵)

■ در متن اصلی *اطباق الذهب* (المغربی الأصفهانی ۱۳۰۹هـ) پیش از «نَاكِسُوا» [=نگوسارکنندگان] پاره‌ای هست که در دست‌نویس‌های بهره‌برده شده در این تصحیح افتاده است. ترجمه این پاره افتاده در دست‌نویس نویافته وجود دارد. بر پایه متن اصلی و دست‌نویس نو، این پاره، به درستی، چنین است:

الظَّالِمُونَ مُهْلِكُوا نَفْسِهِمْ وَ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤْسِهِمْ (المغربی الأصفهانی ۱۳۰۹هـ: ۹۳)

بیدادکنندگان، هلاک‌کنندگان تن‌های ایشانند، و گناه‌کاران نگوسارکنندگان سرهای ایشان.

(۶۴ الف)

○ يَهْوِي / تَهْوِي بِهِم اَيْدِي الرِّيَّاحِ الْمُؤْتَفِكَاتِ

فرومی آورد ایشان را دست‌های بادهای مخالف. (۲۴۹)

■ پس از این بخش، در دست‌نویس اساس تصحیح، چند جمله هست که مقاله نود و سوم کتاب با آن انجام می‌یابد و مصحح آن جمله‌ها را در متن نیاورده است. متن اصلی این بخش بر پایه کتاب عربی *اطباق الذهب* (المغربی الأصفهانی ۱۳۲۹هـ) و برگردان آن در دست‌نویس اساس تصحیح آورده می‌شود:

فِي مَهَاوِي الدَّرَكَاتِ. يُنَادُونَ الدَّلِيلَ الْأَجُودِيَّ. وَيُنَاجُونَ الشَّفِيعَ الْأَحُودِيَّ. وَهُوَ يُجِيبُ تَحَيَّرَتْ فِي

حِسَابِي وَحِسَابِكُمْ. وَالصَّبْرُ أَخْلَقُ بِي وَأَوْلَى بِكُمْ. وَ مَا أَذْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ (۱۴۶)

در جای‌های فروافتادن درک‌ها. می‌خوانند راه‌بر زیرک را. و راز می‌گویند شفاعت‌کننده نیکو را. و او پاسخ کند سرگشته شدم در حساب من و در حساب شما. و شکیبائی سزاوارترست به من و اولی‌ترست به شما. «و نمی‌دانم چه چیز کرده شود به من و نه به شما». (۷۱ الف)

دیگر افتادگی‌های متن چاپی نسبت به دست‌نوشت اساس تصحیح در جدول زیر آورده شده است. بخش‌های افتاده در جدول برجسته شده است.

بررسی انتقادی ترجمه کتاب اطباق الذهب ... (میلاد بیگدلو و حسین ملانظر) ۹۷

متن کتاب چاپی	متن دست‌نویس اساس
اگر خواهد مهار برگند آن تن را به مهارِ راوِ راست نمودن (۵۵)	اگر خواهد او خدا مهار برگند آن تن را به مهارِ راوِ راست نمودن (۴) (الف)
آن زندگانی، کشتی‌ای باشد که می‌رود و نمی‌داند که کجا می‌رود (۵۶)	آن زندگانی، کشتی [ای] است یعنی هو سفینه که می‌رود و نمی‌داند که کجا می‌رود (۴ ب)
ای نیامد وقت از شیر بازگرفتن؟ (۱۱۴)	ای گاه نیامد وقت از شیر بازگرفتن (۲۵ الف)
پی‌روی کن پیغامبر را تا باشی او را فرمان‌برداری‌کننده (۱۲۹)	پی‌روی کن پیغامبر را تا باشی تو او را فرمان‌برداری‌کننده (۳۰ الف)
اگر رنجه شوی، بنشین (۱۵۷)	اگر رنجه شوی، پس بنشین [فَأَقْعُدْ] (۳۸ ب)
شتاب‌کننده همچون ماهی بر سرآب‌آینده (۱۷۲)	شتاب‌کننده همچون ماهی باشد بر سرآب‌آینده (۴۳ ب)
برادر تو آن کس است که برسد با تو در پدر سیاهان از فرزندان نوح و پدر سپیدان از فرزندان نوح (۱۷۸)	برادر تو آن کس است که برسد با تو در پدر سیاهان از فرزندان نوح و در پدر سپیدان از فرزندان نوح (۴۵ ب)
اندیشه کن در نحس‌های ایشان و سعدهای ایشان و در فرو شدن و برآمدن ایشان (۲۱۴)	اندیشه کن در نحس‌های ایشان و سعدهای ایشان و در فرو شدن و در برآمدن ایشان (۵۹ الف)
با خار شدی همچون درخت بزرگ از تاغ آور (۲۲۳)	با خار شدی همچون درخت بزرگ از تاغ بیخ آور (۶۱ ب)
آشکارا کردن سرآیندن‌های کبوتران را در آن بادی‌ها (۲۵۳)	آشکارا کردن به سرآیندن‌های [بِأَعْرَابِهِ] کبوتران را در آن بادی‌ها (۷۲ ب)

۳.۱.۴ افزوده‌های مصحح

در بررسی متن تصحیح‌شده و سنجش آن با دست‌نویس اساس، آشکار شد که مصحح در بخش‌های گوناگون متن اجزایی را خود به متن افزوده‌است، بی آنکه به این نکته اشاره کرده باشد. این افزودگی‌ها در جدول زیر برجسته شده‌است:

متن دست‌نویس اساس	متن کتاب چاپی
مکشید دامنِ فخر آوردن بر خداوندان درویشی (۴ الف)	مکشید دامنِ فخر آوردن را بر خداوندان درویشی (۵۴)
نیستند ستارگان مگر هیکل‌هایی بلند ... روندگانند روشن‌شوندگان (۱۹ ب)	نیستند ستارگان مگر هیکل‌هایی بلند ... روندگانند و روشن‌شوندگان (۹۷)
آن گروهی هستند که گذشتند، بخوانند خدای تعالی در شبانگاه‌ها و در بامدادها (۳۱ الف)	آن گروهی هستند که گذشتند، بخوانند خدای تعالی را در شبانگاه‌ها و در بامدادها (۱۳۱-۱۳۲)
از زیان‌کاری شترگشی است که بخورد مردار را، یا مکی‌ای که زیارت نکند خانه خدا را، یعنی کعبه (۵۶ ب)	از زیان‌کاری شترگشی است که بخورد مردار را، یا مکی‌ای که زیارت نکند خانه خدا را، یعنی کعبه (۲۰۷)
هلاکی باد آن کس را که ... مناظره کند، پس بزند زمین را به آستین خود درازش باشد زبان (۵۷ ب)	هلاکی باد آن کس را که ... مناظره کند، پس بزند زمین را به آستین خود و درازش باشد زبان (۲۱۰)
به درستی طلب نگاه داشتن ازیش کرده شدند (۵۸ الف)	به درستی که طلب نگاه داشتن ازیش کرده شدند (۲۱۲)

نیست بلعم باعورا مگر خداوند بزرگی، که میل کرد با زمین و پیروی کرد با خواست تن او را (۲۱۳)	نیست بلعم باعورا مگر خداوند بزرگی، که میل کرد با زمین و پیروی کرد با خواست تن او (۵۸ ب)
زیادت کن نصیب آن جهان را (۲۵۱)	زیادت کن نصیب آن جهان (۷۱ ب)

۲.۴ دست‌نویسی نویافته از ترجمه اطباق الذهب

چنانکه پیش‌تر اشاره شد، در تصحیح موجود از ترجمه کهن اطباق الذهب از دو دست‌نوشت بهره گرفته شده‌است. از این ترجمه، دست‌نوشتی دیگر به تازگی یافته شده‌است. نخست بار، شاملو (۱۳۹۹) در ضمن مقاله خود با عنوان «ترجمه‌ای کهن از قصیده نونیه ابوالفتح بُستی» به مجموعه ۱۲۳۸ کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران و ترجمه‌های کهن موجود در آن اشاره کرد. یکی از ترجمه‌های کهن این مجموعه متن ترجمه اطباق الذهب است. اطلاعات رسالات موجود در این مجموعه (شامل نام، نشانی صفحات، و تاریخ کتابت) آورده می‌شود:

رسالة اول: باب الأدب من الحماسة، ۲ الف-۱۵ الف: چهارشنبه، نوزدهم صفر، سال ۷۲۴ هـ

رسالة دوم: اطباق الذهب، ۱۵ ب-۷۷ الف: جمعه، شانزدهم رمضان، سال ۷۲۹ هـ

رسالة سوم: النجديات: الف بیت فی النسب من مقالات محمد بن ابی العباس احمد بن

محمد، ۷۷ الف-۱۳۱ ب: پنج‌شنبه، نخستین روز جمادی‌الأولی، سال ۷۲۴ هـ

رسالة چهارم: القصيدة المقصورة لابن دُرَید، ۱۳۳ الف-۱۴۴ الف: بامداد شنبه،

سوم جمادی‌الأولی، سال ۷۲۴ هـ

رسالة پنجم: القصيدة الممدودة لابن دُرَید، ۱۴۴ ب-۱۴۷ الف: چهارم جمادی‌الأولی،

سال ۷۲۴ هـ

رسالة ششم: القصيدة الفريدة الموسومة بالذرة اليتيمة، ۱۴۸ الف-۱۵۰ ب: هنگام نماز پسین،

یکشنبه، چهارم جمادی‌الأولی، سال ۷۲۴ هـ

رسالة هفتم: القصيدة الفريدة الموسومة بأوراق الذهب، ۱۵۱ الف-۱۵۵ ب: دوشنبه،

پنجم جمادی‌الأولی، سال ۷۲۴ هـ

بخش اطباق الذهب در این مجموعه، متن و ترجمه ۸۴ مقاله از مجموع ۱۰۰ مقاله را

دربرمی‌گیرد (۱۶ مقاله نخست در این مجموعه دیده نمی‌شود). چنانکه شاملو (۱۳۹۹) اشاره

کرده است، «به لحاظ خط و کتابت» (۷۴) با دست‌نوشته کتابخانه مجلس شورای اسلامی

مشابهت بسیار دارد، ولی چندین امتیاز بر متن تصحیح‌شده و دست‌نوشته اساس دارد که

افزودگی‌های متنی آن و برابری‌های برگزیده فارسی آن از مهم‌ترین امتیازات به شمار می‌رود. در ادامه، برخی از افزودگی‌های این دست‌نوشته نویافته در کنار متن تصحیح‌شده آورده شده است:

متن کتاب چاپی	افزودگی دست‌نویس نویافته
پس نباید که گردی خیالی (۹۴)	+ یعنی کز (۱۹ ب)
نشاط مکن به تازگی جوانی تو (۹۷)	دنه مگیر یعنی نشاط مکن به تازگی جوانی تو (۹۷)
نیستند مرغان کوچک در چنگال بازان، و نه کافر حربی در اسیری غازیان (۱۲۶)	نیستند مرغان کوچک در چنگال بازان، و نه کافر حربی یعنی جنگی در اسیری غازیان (۳۰ ب)
سرگشته کنند او را غفریتان [العقاربت] (۱۴۴)	+ العفریت: [دیو ستنه (۳۷ الف)]
آفریدگان گونه‌هاوند و نوعا (۱۷۱)	آفریدگان یعنی مردمان گونه‌هاوند و نوعا (۴۶ الف)

۱.۲.۴ برابری‌های فارسی دست‌نوشته نویافته

سنجش این دست‌نوشته با متن چاپ‌شده نشان می‌دهد که شمار برابری‌های فارسی آن بیش‌تر است. در بسیاری از بخش‌ها، آن‌جا که در متن تصحیح‌شده واژه/عبارت عربی تبار به‌کاررفته، در متن این دست‌نوشته نویافته برابری فارسی تبار به چشم می‌خورد؛ برای نمونه، در ترجمه «مراء» به جای «خلاف و خصومت کردن» متن چاپی (۱۳۲) در این دست‌نویس «بستیهدن» (۳۲ ب) و در ترجمه «المُتکَبِّر» و «الشَّمُوس» به جای «تکبرکننده» (۱۹۵) و «شموس» (۲۰۹) به ترتیب «گردن‌کشی‌کننده» (۵۴ ب) و «پشت‌نادهنده» (۵۹ الف) نهاده شد است. دیگر برابری‌های فارسی این دست‌نوشته در جدول زیر آورده شده است:

متن اصلی (عربی)	برابری‌ها در کتاب چاپی	برابری‌ها در دست‌نویس نویافته
يُعْمِرُ	اشارت کند (۹۱)	به چشم نماید (۱۸ ب)
طَعَام	طعام (۹۳)	خورش (۱۹ الف)
كَاهِن	فال‌گوی (۹۶)	اخترگوی (۲۰ الف)
سَاقِي	ساقی (۱۰۰)	واخوردهنده (۲۱ ب)
سَقًا	سقا (۲۲۱)	آب‌دهنده (۶۲ ب)
بَرَّاقِع	برقع‌ها (۱۱۳)	روی‌پوش‌ها (۲۶ الف)
طَهْر	طهور (۱۰۱)	پاک و پاکیزه (۲۲ الف)
عَالِم	عالم (۱۳۳)	دانشمند (۳۳ الف)

۱۰۰ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

نقص	نقصانی (۱۴۰)	کم‌شدن (۳۵ ب)
العزم	عزم (۱۴۷)	دل بر کار نهادن (۳۸ الف)
شرب	شراب (۱۶۰)	آشامیدنی (۴۲ ب)
أرنا	ثابت‌تر (۱۶۳)	استوارتر (۴۳ ب)
الشيطان	شیطان (۱۱۹)	دیو (۲۸ ب)
الشکر	شکر (۱۳۰)	سپاس‌داری کردن (۳۲ الف)
قواعد	قاعده‌ها (۱۴۳)	بنیادها (۳۶ ب)
مضطرب	مضطرب‌شونده (۱۴۴)	بهم‌درشونده (۳۶ ب)
الكابوس	کابوس (۱۴۴)	آنچه فرا خواب آید (۳۷ الف)
كبرياء	تکبر (۱۵۱)	بزرگی (۳۹ ب)
المراد	مُراد (۱۷۱)	خواستۀها (۴۶ الف)
أعجاز	آخرها (۱۸۳)	وآپسین‌ها (۵۰ الف)
هوادی	اول‌ها (۱۸۳)	پیشین‌ها (۵۰ الف)
يَمْنَعُ	منع کند (۱۹۷)	بازدارد (۵۵ ب)
الكتاب	کتاب (۲۰۰)	نامه (۵۶ الف)
أمانة النقصان	علامت نقصانی (۲۰۱)	نشان کم‌شدن (۵۶ ب)
قُدود	قدها (۲۰۵)	بالاها (۵۷ ب)
لباس	لباس (۲۵۸)	پوشش (۷۵ الف)
ألا تغابوا	آنکِ عدل نتوانید کردن (۲۵۱)	آنکِ راستی نتوانید کردن (۷۳ الف)

۲.۲.۴ ناهمسانی‌ها

افزون بر این، آن‌جا که در هر دو متن از برابرِ فارسی تبار بهره گرفته شده، بررسی و مقابلهٔ این دست‌نوشت با متن تصحیح‌شده نشان می‌دهد که در بسیاری از نمونه‌ها، برابرِ گزیده‌شده در این دست‌نوشت با برابرِ متن تصحیح‌شده تفاوت دارد. بسیاری از این ناهمسانی‌ها در جدول زیر دیده می‌شود.

متن اصلی (عربی)	برابرنهاد در کتاب چاپی	برابرنهاد در دست‌نویسِ نویافته
لا تَنخَرَفُ	بمگرد (۹۵)	نباید که بچسبی (۱۹ ب)
تَخَضُّمٌ	بخوری (۹۳)	به همۀ دهن خوری (۱۹ الف)
تَقْضَمُ	بخوری (۹۳)	به دندان پیشین خوری (۱۹ الف)

بررسی انتقادی ترجمه کتاب اطباق الذهب ... (میلاد بیگلرلو و حسین ملانظر) ۱۰۱

یودع	نهاده شود (۸۴)	هاستپرده شود (۱۶ الف)
أودع	فراستپرده شده (۸۷)	هاستپرده (۱۷ الف)
الأكفاء	همتایان (۸۴)	مانندان (۱۶ الف)
تُدِرُّ	شیر فرو آورد (۸۶)	شیر ریزان کند (۱۶ ب)
جَمْرٌ	آتش (۸۷)	اخگر آتش (۱۷ الف)
يُتْرَكُ	بگذاشته شود (۸۸، ۹۵)	دست بداشته شود (۱۷ ب، ۱۹ ب)
تُرْكٌ	بگذاشتن (۱۰۳، ۱۴۷)	دست بداشتن (۲۲ ب، ۳۸ الف)
يُطَوَّقُونَ	در کرده شوند (۹۰)	در گردن کرده شوند (۱۸ الف)
الرِّعَامَةُ	مهتری (۱۰۲)	پایندانی کردن (۲۲ الف)
الأخابل	دام نهنده (۱۱۵)	دام داهول (۲۷ الف)
يُنْفَعُ	واپردازد (۱۹۶)	تهی کند (۵۵ الف)
الأسار	پسخوردها (۱۹۶)	نیم خوردها (۵۵ الف)
فَوَاقِعُ	گویها (۲۱۵)	کوپله‌ها (۶۱ الف)
التَّوْرُ	گاو (۲۳۶)	گاو برزا (۶۷ ب)
وَلَوْ	برگردند (۲۴۷)	پشت برکنند (۷۱ ب)
الْخَرِيفُ	پاییز (۲۶۱)	یادیز (۷۶ ب)

۵. نتیجه گیری

هدف این مقاله بررسی انتقادی تصحیح ترجمه کتاب اطباق الذهب بود. برای انجام دادن این پژوهش سنجش های متنی انجام و کاستی ها و لغزش های متن مصحح، افتادگی های آن و افزوده های مصحح شناسایی شد.

نتایج این بررسی نشان داد که در مواردی، مصحح ضبط های دست نوشت اساس را به صورت دقیق در متن به دست داده خود نقل نکرده است. افزون بر این، در بخش هایی نیز مصحح دچار بدخوانی متن این ترجمه کهن شده است. نیز، بخش هایی از متن ترجمه در کتاب چاپی افتاده و بخش هایی نیز (از سوی مصحح) بدان افزوده شده است. کوشش شد تا در این نوشته این لغزش ها بر طرف و به همه این افتادگی ها و افزودگی ها اشاره شود.

همچنین، دست نویسی کهن و نویافته از این ترجمه معرفی و بررسی شد. ویژگی های نسخه شناختی و خطی این دست نوشت با دست نوشت اساس متن تصحیح شده (یعنی دست نوشت شماره ۷۰۳۴ کتابخانه شورای اسلامی) مشابهت دارد، ولی در این بررسی نشان

داده شد که متن آن نسبت به متن تصحیح‌شده افزودگی‌هایی دارد که ما را در رسیدن به متنی کامل و نزدیک به پرداخته مترجم ناشناخته آن یاری می‌کند. افزون بر این افزودگی‌ها، شمار برابرهایی فارسی تبار این دست‌نوشته نویافته نسبت به متن چایی (و دست‌نوشته اساس) بیش تر است. مواردی نیز به چشم می‌خورد که برابرهایی فارسی این دو متن با یکدیگر تفاوت دارد. از بررسی این دست‌نوشته برمی‌آید که در مجموع، بهره‌گیری از این نسخه کهن و ارزش‌مند برای دستیابی به متنی تن‌درست و پاکیزه، کامل و کم‌غلط در تصحیح‌های بعدی بایسته می‌نماید.

پیوست‌ها

صفحه نخست (۱۵ ب) ترجمه طباق‌الذهب از مجموعه شماره ۱۲۳۸

صفحه پایانی (۷۷ الف) ترجمه اطباق الذهب از مجموعه شماره ۱۲۳۸

پی‌نوشت‌ها

۱. درباره نام و تلفظ آن در منابع ناهماهنگی دیده می‌شود؛ برای این موضوع، بنگرید به: اسماعیلی، ۱۳۷۴: ۶-۷.
۲. متن تصحیح شده پایان‌نامه کارشناسی ارشد ربیع‌نیا و متن چاپ شده انتشارات مجلس شورای اسلامی، چنانکه نگارنده بررسی کرد، تفاوتی با یکدیگر از نظر متن ترجمه ندارد. تفاوت‌صوری این دو در این است که در چاپ مجلس شورای اسلامی، متن ترجمه و متن اصلی در هر صفحه از یکدیگر جدا شده است، ولی در متن موجود در پایان‌نامه، ترجمه هر سطر عربی در زیر همان سطر آورده شده است، و از این روی برای بررسی مقابله‌ای متن مبدأ و مقصد مناسب‌تر است؛ بنابراین، در این پژوهش، پایه سنجش همان متن پایان‌نامه است.
۳. نک. بخش معرفی این دست‌نوشته.
۴. در این جا، بخش نقل شده از متن تصحیح شده پس از نشان «○» و توضیحات نگارنده پس از نشان «■» آورده شده است.

۱۰۴ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

۵. هرچند مصححان این کتاب‌ها نیز این ضبط را به حاشیه رانده‌اند.
۶. در این فرهنگ (دستورالاحوان)، یک نمونه دیگر نیز می‌توان یافت. نسخه‌بدل‌های «بیابانی» در «استغراب: بیابانی شدن» در این کتاب، به ترتیب «بیابی» [نسخه د] و «بی‌آبی» [نسخه ب] (دهار، ۱۳۴۹، ج ۱: ۳۳) که این دو را می‌توان تصحیف «بیانی» [= بیابانی] دانست.
۷. در *vio'on* گویش سیدھی، برای جلوگیری از التفای واکه‌ها فرآیندی برعکس این رخ داده‌است؛ یعنی طی فرآیند اضافه، یک همخوان خستی میان دو واکه افزوده شده‌است.
۸. رونویسنده دست‌نویس اساس بر «گردن» نخستین خط کشیده‌است؛ بنابراین، «گردن بشکند گردن‌ها را» نادرست و «بشکند گردن‌ها را» درست است.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

- ادیب نطنزی، حسین بن ابراهیم. (۵۹۲ هـ)، دستوراللمعة [نسخه خطی]، کتابخانه و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ریزفیلیم شماره ۴۲۹۶.
- اسماعیلی، عصمت. (۱۳۷۴)، تصحیح بخشی از دیوان شرف‌الدین شفره، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- امینیان، معصومه، کوپا، فاطمه، یزدانی، حسین و مرتضی حاجی مزدارانی (۱۴۰۱). معرفی فرهنگ مصرحة‌الاسماء، کهن‌نامه ادب پارسی.
- برجیان، حبیب (۱۳۹۴). گنجینه گویش‌های ایرانی (استان اصفهان ۲). تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- بیهقی، احمد بن علی، تاج‌المصادر [نسخه خطی]، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، به شماره ۲۳۴۴.
- ترجمه قرآن (دهم هجری). (۱۳۸۳)، به تصحیح علی رواقی، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- ترجمه قرآن [نسخه خطی] (۵۵۵ هـ)، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، به شماره ۹۶۸۰.
- ترک‌الاطناب [نسخه خطی]، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ریزفیلیم شماره ۱۸۸۸.
- تقلیسی، ابوالفضل حبیب بن ابراهیم بن محمد. (۱۳۵۰). قانون ادب. تصحیح غلامرضا طاهر. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- جرجانی، میدسید شریف. (۱۳۶۰)، ترجمان القرآن: فرهنگ عربی فارسی-فارسی عربی، به تصحیح سیدمحمد دبیرسیاقی، تهران: انتشارات بنیاد قرآن.
- جوکار، نجفقلی. (۱۳۷۳)، نقد و تحقیق در کتاب الصحیفه‌العذراء به همراه تصحیح قیاسی متن، پایان‌نامه دوره دکتری، دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

بررسی انتقادی ترجمه کتاب اطباق الذهب ... (میلاد بیگدلو و حسین ملانظر) ۱۰۵

جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۹۷)، *الصُّرَّاحُ مِنَ الصُّرَّاحِ: فرهنگ صُّرَّاحُ اللُّغَةِ از جمال قرشی*، به تصحیح محمدحسین حیدریان، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

حسن دوست، محمد. (۱۳۸۹)، *فرهنگ تطبیقی-موضوعی زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو*، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

حسن دوست، محمد. (۱۳۹۳)، *فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی*، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

دهار، قاضی خان بدر محمد. (۱۳۴۹)، *دستورالاحوان*، به تصحیح سعید نجفی اسداللهی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

دیهم، گیتی. (۱۳۸۴)، *بررسی خرده‌گویش‌های منطقه قصران به انضمام واژه‌نامه قصرانی*، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

رادویانی، محمد بن عمر. (۱۹۴۹م/۱۳۲۸هـ.ش)، *ترجمان‌البلاغه: با فاکسیمیلۀ نسخه منحصربه‌فرد کتاب مورخ ۵۰۷ هجری*، به اهتمام احمد آتش، استانبول: نشریات المعهد الشرقي.

ربیع‌نیا، عبدالحمید و ولی‌علی‌منش. (۱۳۹۰)، «تحلیل و بررسی ترجمه فارسی کتاب "اطباق الذهب فی المواعظ و الخُطَب" بر پایه سبک‌شناسی ادبی»، *فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار/ادب)*، پیاپی ۱۱، ۲۱-۴۰.

ربیع‌نیا، عبدالحمید. (۱۳۸۹)، *مقدمه و تصحیح ترجمه اطباق الذهب*، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

الزنجی السجزی، محمودبن عمر بن محمودبن منصور. (۱۳۶۴)، *مهذب الأسماء فی مرتب الحروف والأشیاء*، به تصحیح محمدحسین مصطفوی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

زوزنی، ابوعبدالله حسین بن احمد، *المصادر [نسخه خطی]*، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، به شماره ۸۵۷۱

زوزنی، ابوعبدالله حسین بن احمد. (۱۳۷۴)، *کتاب المصادر*، به تصحیح تقی بینش، تهران: البرز.

سرلک، رضا. (۱۳۸۱)، *واژه‌نامه گویش بختیاری چهارلنگ*، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

سلامی، عبدالنبی. (۱۳۸۱)، *فرهنگ گویش دوانی (با مقدمه علی‌شرف صادقی)*، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

سورآبادی، ابوبکر عتیق. (۱۳۳۸)، *ترجمه و قصه‌های قرآن از روی نسخه موقوفه به تربت شیخ جام مبتنی بر تفسیر ابوبکر عتیق نیشابوری*، تهران: دانشگاه تهران.

سورآبادی، عتیق بن محمد. (۱۳۸۱)، *تفسیر سورآبادی (تفسیرالتفاسیر)*، به تصحیح علی‌اکبر سعیدی سیرجانی، تهران: فرهنگ نشر نو.

شاملو، فاطمه. (۱۳۹۹)، «ترجمه‌ای کهن از قصیده نونیه ابوالفتح بُستی»، *گزارش میراث*، ۸۴-۸۵، ۷۲-۸۲.

شرح شهاب‌الأخبار [نسخه خطی]، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ریزفیلیم شماره ۷۰۳۰.

۱۰۶ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

- شهاب‌الأخبار [نسخه خطی]، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ریزفيلم شماره ۳۱۷۴. صادقی، علی اشرف؛ و اکرم حاجی‌سیدآقایی. (۱۳۸۹)، «برخی نشانه‌های نادر جمع در زبان فارسی»، ویژه‌نامه نامه فرهنگستان، شماره ۶: ص ۵۴-۷۶.
- صادقی، وحید و سمیه اسلامی (۱۳۹۸). «کاهش همخوانی در زبان فارسی: مطالعه موردی همخوان‌های انفجاری». مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران. ۸(۳)، ۳۱-۴۸.
- الصحیفه العذراء. (۱۳۷۳)، نک. جوکار، نجفقلی (۱۳۷۳).
- صفی پوری، عبدالرحیم‌بن عبدالکریم. (۱۳۹۷)، متهمی الأرب فی لغات العرب، به تصحیح علیرضا حاجیان‌نژاد، تهران: سخن.
- علم‌الهدی، علی بن حسین. (۱۳۹۸)، تنزیه الأنبياء والأئمة عليهم السلام، به تحقیق مهدی مهریزی و حمید احمدی، مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- فرهنگ مصادر اللغه. (۱۳۷۷)، به تصحیح عزیزالله جوینی، تهران: دانشگاه تهران.
- فروش، بهرام. (۱۳۸۱)، فرهنگ فارسی به پهلوی، تهران: دانشگاه تهران.
- قرآن مترجم [نسخه خطی]، سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، به شماره ۹۹۹.
- قضاعی، محمدبن سلامه. (۱۳۹۴)، ضیاء الشهاب: شرح فارسی شهاب‌الأخبار قاضی قضاعی، به تصحیح جويا جهانبخش، حسن عاطفی و عباس بهنیا، تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
- کتاب نهج البلاغه: با ترجمه فارسی قرن پنجم و ششم: شرح واژگان و تصحیح و مقابله متن. (۱۳۸۵)، تصحیح عزیزالله جوینی، تهران: دانشگاه تهران.
- کردی نیشابوری، یعقوب. [نسخه خطی]، البلغة، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ریزفيلم شماره ۳۴۳۳.
- کردی نیشابوری، یعقوب، البلغة المترجم فی اللغة، [نسخه خطی]، کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، به شماره ۱/۵۳۵ س.
- کردی نیشابوری، یعقوب، المهذب، [نسخه خطی]، کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، به شماره ۲/۵۳۵ س.
- کرمینی، علی بن محمد. (۱۳۸۵)، تکملة الأصفهان: فرهنگ عربی-فارسی (از قرن ششم هجری)، به تصحیح علی رواقی، با همکاری زلیخا عظیمی، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- کیا، صادق. (۱۳۹۰)، واژه‌نامه شصت و هفت گویش ایرانی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- المغربی الأصفهانی، شرف‌الدین عبدالمؤمن بن هبة‌الله. (۱۳۰۹هـ)، اطباق الذهب، بیروت: مطبعة الادبية.
- المغربی الأصفهانی، شرف‌الدین عبدالمؤمن بن هبة‌الله. (۱۳۲۹هـ/۱۹۱۱م)، اطباق الذهب، الطبعة الأولى، مصر: مطبعة السعادة.

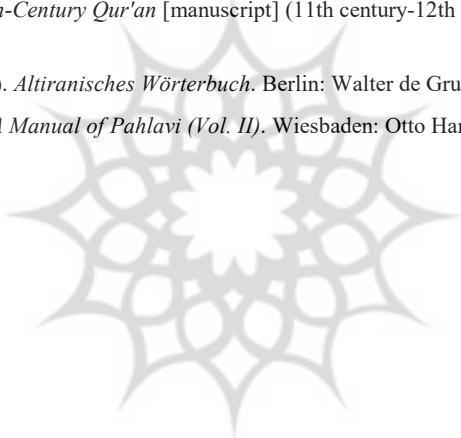
بررسی انتقادی ترجمه کتاب اطلاق الذهب ... (میلاد بیگدلو و حسین ملا نظر) ۱۰۷

مقامات حریری ترجمه فارسی. (۱۳۶۵)، به تصحیح علی رواقی، تهران: مؤسسه فرهنگی شهید محمد رواقی. مقیمی، افضل. (۱۳۸۵)، بررسی گویش گورکانی (گویش مردم روستای بایگان فیروزآباد)، تهران: روزنگار. میدانی، ابوالفتح احمدبن محمد. (۱۳۴۵)، *السنامی فی الاسامی*، تهران: بنیاد فرهنگ ایران. میدانی، سعیدبن احمد. (۱۳۷۷)، *الاسمی فی الاسماء*، به تصحیح جعفرعلی امیددی نجفآبادی، تهران: سازمان حج و اوقاف امور خیریه، أسوه. مینوی، مجتبی. (۱۳۴۵)، «مقدمه»، در: سورآبادی، ابوبکر عتیق، تفسیر قرآن کریم [چاپ عکسی]، تهران: بنیاد فرهنگ ایران. همایون، همدخت. (۱۳۸۳)، گویش کلیمیان یزد (یک گویش ایرانی)، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

An Eleventh- or Twelfth-Century Qur'an [manuscript] (11th century-12th century), The British Library, No. Or 6573.

Bartholomae, C. (1961). *Altiranisches Wörterbuch*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Nyberg, H. S. (1974). *A Manual of Pahlavi (Vol. II)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی